

Interventie

Opgroeien met liefde

Samenvatting

Doelgroep

De interventie richt zich op twee groepen ouders, nl. ouders met kinderen in de leeftijd 0-12 en ouders met kinderen in de leeftijd 12-18.

Doel

Hoofddoel:

Ouders zijn beter toegerust om hun kinderen seksueel op te voeden.

Subdoelen

1. Attitude: Ouders vinden seksuele opvoeding belangrijk.
2. Kennis: Ouders hebben kennis van de seksuele ontwikkeling en het gedrag van kinderen.
3. Eigen-effectiviteit en vaardigheden: Ouders achten zichzelf in staat om informatie over seksualiteit aan hun kind te geven en problematisch gedrag bij te sturen.

Aanpak

De handleiding Opgroeien met liefde is bedoeld voor gebruik ten behoeve van groepsbijeenkomsten voor ouders. In de handleiding is een programma van twee bijeenkomsten voor ouders met kinderen in de leeftijd van 0-12 jaar opgenomen, en een programma van twee bijeenkomsten voor ouders met kinderen in de leeftijd van 12-18 jaar.

Materiaal

Opgroeien met liefde. Handleiding voor het begeleiden van ouders bij de seksuele opvoeding.

Onderbouwing

Uit de literatuur is bekend dat een aantal determinanten ertoe leiden dat ouders moeite hebben met de seksuele opvoeding van hun kinderen. Het gaat daarbij om determinanten op het gebied van kennis, attitude, eigen-effectiviteit, de reactie van het kind en een aantal achtergrondkenmerken. Opgroeien met liefde richt zich op de volgende determinanten, omdat deze met een kortdurende op ouders gerichte interventie te beïnvloeden zijn:

. *Kennis*. Met name gebrek aan kennis over de seksuele ontwikkeling van kinderen speelt een rol.

. *Attitude*. Onterechte veronderstellingen (beliefs) zoals het idee dat kinderen te jong zijn om met hen over seksualiteit te praten, of het idee dat praten over seksualiteit kinderen aanzet om seks te hebben, kunnen leiden tot een negatieve houding t.o.v. seksuele opvoeding.

. *Eigen-effectiviteit/vaardigheden*. Ouders hebben onzekerheden over hoe ze informatie over seksualiteit kunnen geven aan hun kinderen en over hoe te reageren wanneer hun kind seksueel gedrag vertoont (bv. wel of niet bijsturen of begrenzen). Om deze determinanten te beïnvloeden wordt er gebruik gemaakt van aansprekende, actieve werkvormen. Voor de determinanten op het gebied van kennis wordt gebruik gemaakt van de methoden *active learning* en feedback; voor determinanten op het gebied van attitude van de methoden *belief selection* en argumenten; voor determinanten op het gebied van eigen-effectiviteit/vaardigheden van *guided practice* en *modeling*.

Onderzoek

In 2010 is een kleinschalig onderzoek uitgevoerd naar de praktische uitvoerbaarheid van de eerdere versie van Opgroeien met liefde (Lijkwan, 2010). Hiervoor werden 13 professionals geïnterviewd, vragenlijsten afgenomen bij 9 deelnemers (ouders) en een bijeenkomst geobserveerd. Uit het onderzoek bleek dat zowel professionals als ouders positief waren over de interventie.

Ouders gaven aan na afloop meer te weten over de seksuele ontwikkeling van hun kind en hun eigen rol in de seksuele opvoeding. Uit de observaties bleek dat de onderdelen langer duurden dan in de handleiding was beschreven. Ook werden er in totaal maar twee bijeenkomsten uitgevoerd in plaats van drie. Er was een veilige sfeer tijdens de bijeenkomsten, waardoor ouders zich vrij voelden om over hun eigen ervaringen te vertellen.

Uit een inhoudsanalyse en etnografisch materiaal komt onder meer naar voren dat de boodschap van Opgroeien met liefde krachtig is, maar dat de begeleiders soms wel iets anders naar ouders communiceerden dan bedoeld (punt van programma-integriteit) (Van den Berg, 2013). Om deze reden is besloten om de handleiding alleen maar in combinatie met de training aan te bieden.

Erkenning

Erkend door

Deelcommissie jeugdgezondheidszorg, preventie en gezondheidsbevordering d.d 26-06-2014

Oordeel: Goed onderbouwd

1. Probleemomschrijving

1.1 Probleem

Er zijn een aantal problemen bekend als het gaat om de seksuele opvoeding¹ van kinderen door hun ouders. Ouders ervaren onzekerheden bij het bespreekbaar maken van bepaalde onderwerpen, bijvoorbeeld door een gebrek aan kennis of vaardigheden. Ook maken ouders soms ten onrechte de inschatting dat hun kind nog niet toe is aan informatie over een bepaald onderwerp of bestempelen ten onrechte bepaald gedrag als problematisch.

Zo blijkt dat bepaalde onderwerpen maar door een minderheid besproken worden met hun kind, bv. seksuele diversiteit (bij kinderen van 4-8), seksueel gedrag zoals masturbatie of geslachtsgemeenschap, voorbehoedsmiddelen en seksueel plezier (bij kinderen van 8-12), seksueel plezier en seks in de media (bij kinderen van 12-17) (De Graaf, 2013; de precieze cijfers worden in de volgende paragraaf genoemd). Een kwart van de ouders van 12- tot 17-jarigen heeft nog niet met hun kind over voorbehoedsmiddelen gesproken; ruim één op de vijf heeft het nog niet over condooms gehad (De Graaf, 2013). Dat is problematisch, want voor de seksuele ontwikkeling van een kind is het belangrijk dat deze onderwerpen in deze leeftijdsfasen aan bod komen (op een manier die passend is bij de leeftijd/ontwikkelingsfase van het kind; WHO Europe & BZgA, 2010). Verder geeft een derde van de ouders aan niet altijd eerlijk antwoord te geven op vragen over seks, omdat ze hun kind er te jong voor vinden of omdat ze niet weten hoe het in begrijpelijke taal uit te leggen (De Graaf, 2013). Ook geven sommige ouders aan dat het hun niet of een beetje lukt om informatie te geven over bepaalde onderwerpen, ook al vinden ze het wel belangrijk dat hun kind hierover informatie krijgt (bv. informatie over voortplanting bij 4- tot 8-jarigen, informatie over seksueel gedrag bij 8- tot 12-jarigen en informatie over seksueel plezier, homoseksualiteit en seks in de media bij 12- tot 17-jarigen) (De Graaf, 2013).

Ook uit kwalitatief onderzoek onder ouders komen bepaalde knelpunten naar voren. Uit een onderzoek naar moeders van jonge kinderen (tot 12 jaar) bleek dat veel van hen een gebrek aan kennis over de seksuele ontwikkeling van jonge kinderen ervaren, en daardoor overvallen zijn door bepaald gedrag of vragen (Zwiep, 2008). Ook zijn zij onzeker over hoe ze over seksualiteit moeten vertellen (bv. hoe realistisch/concreet), vinden ze het moeilijk om in te schatten wat ze aan een kind in een bepaalde leeftijdsfase kunnen vertellen, en vinden zij het moeilijk om te bepalen in hoeverre ze seksueel getint gedrag moeten begrenzen (Zwiep, 2008). Bij een verkennend onderzoek naar de omgang met seksualiteit in de kinderopvang bleek dat ouders vaak onvoldoende kennis hebben over de seksuele ontwikkeling van kinderen en daardoor onnodig negatief reageren op kinderen die seksueel gedrag vertonen (bv. eisen dat het kind verwijderd wordt uit de kinderopvangorganisatie) (Mouthaan & Van der Vlugt, 2013). Uit een onderzoek onder Turkse en Marokkaanse moeders bleek dat zij een kennistekort ervaren; ook ervaren zij schaamte bij het bespreken van seksualiteit met hun kinderen, en hebben angst dat het bespreken van seksualiteit hun kinderen zou kunnen aanzetten tot seksueel gedrag (Van Lee & Mouthaan, 2007). Uit onderzoek onder Vlaamse ouders bleek dat zij onzekerheid ervaren op verschillende terreinen: of seksueel gedrag van hun kind wel normaal is voor de leeftijd, hoe ze op seksueel gedrag moeten reageren (begrenzen of juist niet?) en op welke leeftijd ze welke informatie aan hun kind kunnen geven (Vermeire, 2005). Ouders van pubers kunnen onzeker zijn of hun kind er wel klaar voor is om seksueel actief te zijn (Vermeire, 2005).

Vergelijkbare problematiek is ook bekend uit onderzoek in andere landen dan Nederland en België. Ook uit internationaal onderzoek blijkt dat ouders problemen ervaren bij de seksuele opvoeding van hun kinderen, bv. omdat ze zorgen hebben over risico's op seksueel gebied, denken dat hun kind te jong is om al over seks te beginnen, en onzekerheid ervaren hoe het gesprek te voeren (Wilson, Dalberth, Koo, & Gard, 2010; Dyson & Smith, 2012). Uit een landelijk representatief surveyonderzoek in de V.S. bleek dat 88% van de ouders van tieners het eens was met de stelling "als het gaat om het bespreken van seks, weten ouders vaak niet wat ze moeten zeggen, hoe het te zeggen of wanneer te beginnen" (Albert, 2007).

De bevindingen van deze onderzoeken zijn echter niet noodzakelijkerwijs ook allemaal op Nederlandse ouders van toepassing; zo zijn er grote verschillen tussen Nederlandse en Amerikaanse ouders als het gaat om hun houding ten opzichte van seksualiteit bij hun kinderen (Schalet, 2011).

1 Het begrip seksuele opvoeding is breder dan alleen het geven van informatie over seksualiteit, maar omvat alle boodschappen over relaties en seksualiteit die ouders hun kind meegeven, zowel verbaal als non-verbaal (Van der Doef, 2007). Het gaat daarbij naast informatie ook over vaardigheden en normen en waarden (Van der Doef, 2007).

1.2 Spreiding

De onderstaande cijfers komen uit het onderzoek van De Graaf (2013), aangezien dit het eerste kwantitatieve onderzoek is onder Nederlandse ouders naar seksuele opvoeding en hun opvattingen daarover, met een steekproef (n = 1591) die representatief is voor de Nederlandse bevolking (bij een grootschalige populatiestudie over seksuele gezondheid werden respondenten met kinderen tussen de 4 en 17 jaar geselecteerd).

Uit dit onderzoek blijkt dat een aantal onderwerpen relatief weinig besproken worden bij kinderen in een bepaalde leeftijdsgroep. Bij kinderen van 4 tot 8 heeft 38% van de ouders verteld dat je ook verliefd kunt worden op iemand van hetzelfde geslacht (terwijl 57% wel over verliefdheid in het algemeen heeft gesproken). Bij kinderen van 8 tot 12 wordt relatief weinig gesproken over seksueel gedrag zoals masturbatie of geslachtsgemeenschap (27%), voorbehoedsmiddelen (32%) en seksueel plezier (35%). Bij ouders van 12- tot 17-jarigen komen seksueel plezier en seks in de media het minst aan bod. Ook heeft een kwart van de ouders van 12- tot 17-jarigen met hun kind (nog) niet over voorbehoedsmiddelen gesproken en heeft ruim één op de vijf het (nog) niet over condooms gehad. Daarnaast lijkt, in mindere mate, eigen-effectiviteit een probleem te zijn. Voor een aantal onderwerpen geeft 10 tot 15% van de ouders aan dat het niet of een beetje lukt om hier informatie over te geven (terwijl zij wel aangeven het belangrijk te vinden dat hun kind hierover geïnformeerd wordt). Dat geldt bijvoorbeeld voor informatie over voortplanting bij 4- tot 8-jarigen, informatie over seksueel gedrag bij 8- tot 12-jarigen en informatie over seksueel plezier, homoseksualiteit en seks in de media bij 12- tot 17-jarigen (De Graaf, 2013). Verder geeft een derde van de ouders aan niet altijd eerlijk antwoord te geven op vragen van hun kind over seks. De meest genoemde reden hiervoor (door 74% genoemd) is dat men het kind er nog te jong voor vind; de daarna meest genoemde reden (28%) is dat men niet weet hoe het in voor kinderen begrijpelijke taal uit te leggen.

Er zijn een aantal significante demografische verschillen tussen ouders zichtbaar. Laag opgeleide ouders geven minder vaak aan dat ze met het kind over seksualiteit hebben gesproken en denken ook minder vaak dat dit hen zou lukken dan hoger opgeleide ouders. Gelovige ouders praten minder vaak met hun kinderen over seksualiteit, vinden informatie geven minder belangrijk, denken minder vaak dat ze informatie kunnen geven en staan ook minder positief tegenover seksuele vorming op school dan niet gelovige ouders. De meeste en grootste verschillen in (opvattingen over) seksuele opvoeding zijn gevonden tussen ouders met verschillende etnische achtergronden. Ouders van Marokkaanse of Turkse afkomst scoren vergeleken met andere ouders relatief laag wat betreft het bespreken van seksualiteit, het beantwoorden van vragen en de inschatting dat ze informatie kunnen geven die ze belangrijk vinden. Daarnaast geven ouders van Surinaamse en Antilliaanse afkomst ook minder vaak aan dat ze altijd eerlijk antwoord geven op een vraag over seksualiteit en relaties (De Graaf, 2013).

1.3 Gevolgen

Uit de eerder aangehaalde kwalitatieve onderzoeken blijkt dat ouders zorgen en onzekerheden ervaren bij de seksuele opvoeding (Zwiep, 2008; Van Lee & Mouthaan, 2007; Vermeire, 2005). Deze blijven voortbestaan als ouders niet adequaat ondersteund worden. Een andere aanwijzing voor het belang van ondersteuning van ouders is het feit dat jongeren van 12 tot 25 jaar aangeven dat hun ouders, vooral de moeder, een belangrijke bron van informatie zijn over seksualiteit (De Graaf, Kruijer, Van Acker, & Meijer, 2012). 39% van de meisjes en 20% van de jongens zou met hun moeder praten als ze een vraag hebben over seks; 17% van de jongens en 9% van de meisjes zou met hun vader praten (De Graaf et al., 2012). Als ze een probleem zouden hebben op het gebied van seks, zou 42% van de meisjes en 30% van de jongens met hun moeder praten; 24% van de jongens en 10% van de meisjes zou met hun vader praten (De Graaf et al. 2012). Het is dan ook van belang dat ouders in staat zijn om hun kinderen van juiste informatie of advies te voorzien en zich voldoende zelfverzekerd voelen om het gesprek hierover te voeren. Als ouders die onzekerheden of kennistekorten ervaren niet ondersteund worden, kunnen ze hun kinderen niet - of onjuist - informeren.

Ten slotte is uit de wetenschappelijke literatuur bekend dat ouders door hun manier van opvoeden een positieve invloed kunnen hebben op de seksuele ontwikkeling van hun kinderen. Zo blijkt een warm gezinsklimaat een gunstig effect te hebben: kinderen van ouders die hun kind steun bieden en goed op de hoogte zijn van het gaan en staan van hun kind, beschermen zich beter, hebben betere sociaal-seksuele vaardigheden, een hogere mate van seksuele tevredenheid en beginnen later aan seks (De Graaf, 2010). Naast deze aspecten van de algemene opvoeding is ook de meer specifieke seksuele opvoeding van invloed, bijvoorbeeld als het gaat om beschermingsgedrag, positieve beleving van seksualiteit, en seksuele

interactiecompetentie. Zo laat internationaal onderzoek zien dat het bespreken van seksualiteit met kinderen een positieve invloed heeft op hun seksuele gedrag tijdens de adolescentie. Jongeren die over veilige seks gesproken hebben met hun ouders, beschermen zich beter tegen soa en ongewenste zwangerschap (Miller, Levin, Whitaker, & Xu, 1998; Hutchinson, Jemmott, Sweet Jemmott, Braverman & Fong, 2003; Aspy, Vesely, Oman, Rodine, Marshall, & McLeroy, 2007). Ook is er een verband tussen praten over seks met de ouders en positieve seksuele beleving. Barone & Wiederman (1997) vonden een verband tussen het bespreken van verschillende seksuele onderwerpen met de moeder en het zelf emotioneel positiever reageren op seksualiteit door meisjes. In een Nederlandse studie werd een verband gevonden tussen praten over seks met de ouders (voor het 16e jaar) en de huidige seksuele tevredenheid (De Graaf, 2007). Daarnaast is er ook een verband tussen het praten over seksualiteit met de ouders en de seksuele interactiecompetenties van een jongere. In een kwalitatieve studie bleek dat meisjes die een moeder hadden die open was over seksualiteit (niet alleen over de biologische kanten ervan maar ook over hoe ze dit zelf ervaren of ervaren hebben toen ze zo oud waren als hun dochter), vaker een bewuste keuze hadden gemaakt om de eerste keer geslachtsgemeenschap te hebben, deze vaker als positief beleefden en zich beter hadden voorbereid qua anticonceptie (Thompson, 1990). Ook in andere studies wordt gevonden dat meisjes die vaker met de moeder of beide ouders over seks spraken, beter aan kunnen geven wat ze willen op seksueel gebied (assertiever zijn) (Barone & Wiederman, 1997; De Graaf, 2007). Afro-Amerikaanse meisjes die vaak met de ouders over seks praten hebben in het afgelopen half jaar vaker altijd ongewenste seks geweigerd dan meisjes die hier weinig over praten (Sionéan et al., 2002). Zoals uit de bovenstaande onderzoeksbevindingen blijkt, kunnen ouders door middel van het geven van seksuele opvoeding een positieve bijdrage leveren aan de seksuele gezondheid van jongeren. Daarom is het belangrijk om de ouders te ondersteunen die hier niet goed toe in staat zijn, omdat hun kinderen anders mogelijk meer risico lopen op soa/hiv, ongewenste zwangerschap en negatieve seksuele ervaringen.

2. Beschrijving interventie

2.1 Doelgroep

Uiteindelijke doelgroep

De interventie richt zich op twee groepen ouders, nl. ouders met kinderen in de leeftijd 0-12 en ouders met kinderen in de leeftijd 12-18.

Het onderscheid tussen ouders met kinderen onder de 12 en ouders met kinderen van 12 jaar en ouder is bewust gemaakt. Dit omdat de opvoeding passend bij de ontwikkeling van het kind, bij jonge kinderen anders is dan bij oudere kinderen. Bij kinderen onder de 12 jaar gaat het bij de seksuele opvoeding vooral om het begeleiden van kinderen bij het ontdekken van het lichaam, gevoelens en het aangaan van relaties. Bij kinderen boven de 12 jaar gaat de seksuele opvoeding met name om het begeleiden van kinderen bij het maken van bewuste, gezonde en veilige keuzes op seksueel gebied. Binnen deze groepen (0-12 jaar en 12-18 jaar) is een verdere specificatie naar leeftijd (bij 0-12: 0-3, 4-6, 7-9, 10-12; bij 12-18: 12-15, 16 en ouder) gemaakt bij voorbeelden, casussen en situaties in de werkvormen.

Verder hebben we er voor gekozen om ons op ouders in het 'algemeen' (autochtoon en allochtoon, hoog en laag opgeleid) te richten, omdat bij alle ouders dezelfde determinanten van gedrag aan te wijzen zijn (nl. attitude, kennis en eigen-effectiviteit) (zie Onderbouwing). De aandachtspunten kunnen bij de verschillende groepen net iets anders zijn, maar ouders hebben vergelijkbare onzekerheden en behoeften. In Opgroeien met liefde wordt aandacht besteed aan deze accentverschillen (zie ook 2.3 Aanpak, Opzet van de interventie en de handleiding).

Intermediaire doelgroep

De intermediaire doelgroep waar de interventie zich op richt zijn opvoedondersteuners. Het kan daarbij bijvoorbeeld gaan om professionals in een CJG, de kinderopvang, het maatschappelijk werk of de Jeugdzorg.

Selectie van doelgroepen

Hoe wordt de doelgroep en - indien van toepassing - de (intermediaire) doelgroep(en) geselecteerd? Zijn er contra-indicaties? Zo ja, welke?

Er zijn geen specifieke contra-indicaties.

2.2 Doel

Hoofddoel

Uiteindelijke doelgroep

Ouders zijn beter toegerust om hun kinderen seksueel op te voeden.

Intermediaire doelgroep

Opvoedondersteuners zijn toegerust om bijeenkomsten voor ouders over seksuele opvoeding te organiseren en uit te voeren.

Subdoelen

Uiteindelijke doelgroep (ouders)

1. Attitude: Ouders vinden seksuele opvoeding belangrijk.

- a. Ouders zijn zich bewust dat seksuele opvoeding iets is voor op alle leeftijden.
- b. Ouders zijn zich bewust van de beschermde werking die seksuele opvoeding kan hebben.

2. Kennis: Ouders hebben kennis van de seksuele ontwikkeling en het gedrag van kinderen.

- a. Ouders kennen de seksuele ontwikkeling en het gedrag wat hierbij hoort van kinderen.
- b. Ouders weten het onderscheid tussen "normaal" seksueel gedrag en seksueel gedrag dat bijgestuurd dient te worden.
- c. Ouders hebben kennis van welke informatie over seksualiteit in welke ontwikkelingsfasen besproken kan worden.
- d. Ouders weten dat er diverse ondersteunende materialen zijn die ze kunnen gebruiken en ontvangen informatie over waar ze deze kunnen vinden.

3. Eigen-effectiviteit en vaardigheden: Ouders achten zichzelf in staat om informatie over seksualiteit aan hun kind te geven en problematisch gedrag bij te sturen.

- a. Ouders voelen zich in staat om te reageren op vragen die kinderen hebben.
- b. Ouders hebben er vertrouwen in dat zij zelf een gesprek met hun kind aan kunnen gaan en hebben hier minstens een keer me geoefend.
- c. Ouders hebben er vertrouwen in dat ze om kunnen gaan met normaal seksueel gedrag en seksueel gedrag dat bijgestuurd dient te worden.

Intermediaire doelgroep (opvoedondersteuners)

1. Opvoedondersteuners zijn op de hoogte van de beschikbaarheid van een training en handleiding om ouders te begeleiden bij de seksuele opvoeding van kinderen.
2. Opvoedondersteuners voelen zich in staat om bijeenkomsten voor ouders over seksuele opvoeding te organiseren en uit te voeren.

2.3 Aanpak

Opzet van de interventie

Opgroeien met liefde is bedoeld voor gebruik in groepsbijeenkomsten met ouders. Er wordt een onderscheid gemaakt in een programma gericht op ouders met kinderen onder de 12 jaar en een programma gericht op ouders met kinderen in de leeftijd van 12 tot 18 jaar. Dit onderscheid is gemaakt, omdat de opvoeding passend bij de ontwikkeling van het kind, bij jonge kinderen anders is dan bij oudere kinderen (zie ook Doelgroep) en omdat ouders van jonge kinderen een andere informatiebehoefte en andere zorgen hebben dan ouders van wat oudere kinderen.

In zowel het programma voor ouders van kinderen van 0-12 jaar als het programma voor ouders van kinderen van 12-18 jaar komen de volgende onderdelen aan de orde:

- . Kennismaken
- . Wat is seksuele opvoeding?
- . Seksuele ontwikkeling van kinderen
- . Oké, niet oké?
- . Wat vertel je wanneer?
- . Reageren op vragen van kinderen
- . Zelf in gesprek gaan met je kind

Bij elk onderdeel hoort een bepaalde werkvorm. Over het algemeen zijn de werkvormen in beide programma's hetzelfde. Het verschil zit in de inhoud, bijvoorbeeld in de stellingen of in de beschreven situaties.

In de handleiding zijn subdoelstellingen op het gebied van attitude, kennis en zelf-effectiviteit/vaardigheden opgenomen, met daaraan gekoppeld verschillende werkvormen. Bij elke werkvorm worden de volgende aspecten vermeld en beschreven: doel, soort werkvorm, duur, benodigdheden, hand-outs voor de ouders (indien van toepassing), inleiding en instructie. De hand-outs

voor de ouders zijn niet alleen op papier maar ook digitaal (op een dvd) opgenomen in de handleiding. Ditzelfde geldt voor een deel van de benodigdheden.

Zie de bijlage voor een overzicht van de werkvormen.

Binnen de twee programma's wordt bij sommige werkvormen verder gedifferentieerd naar leeftijd, bijvoorbeeld bij de bespreking van de seksuele ontwikkeling, situaties en vragen van kinderen. In het programma voor ouders met kinderen van 0-12 jaar worden de volgende leeftijdsfasen onderscheiden: 0 tot en met 3, 4 tot en met 6, 7 tot en met 9 en 10 tot en met 12 jaar. In het programma voor ouders met kinderen in de leeftijd van 12-18 jaar is het onderscheid: 12 tot en met 15 en 16 tot en met 18 jaar.

Het programma is cultuursensitief in de zin dat er in het programma en de werkvormen rekening is gehouden met cultuurspecifieke onderwerpen en gevoeligheden. In de vragen en situaties komen bijvoorbeeld de onderwerpen seks voor het huwelijk/maagdelijkheid en partnerkeuze aan de orde. Bij de seksuele ontwikkeling wordt bij de menstruatie bijvoorbeeld aangegeven dat deze bij Marokkaanse en Turkse meisjes vaak eerder begint dan bij Nederlandse meisjes. De (meeste) werkvormen die in de handleiding zijn opgenomen, waren ook opgenomen in Seksualiteit en opvoeding, de voorloper van Opgroeien met liefde. Die handleiding was speciaal ontwikkeld ten behoeve van groepsbijeenkomsten voor Marokkaanse en Turkse moeders, en ook binnen die groepen getest. In de huidige handleiding wordt ruim aandacht besteed aan het begeleiden van cultureel divers samengestelde groepen (hoofdstuk 1, het kopje Begeleiden van diversiteit). Ook in de training loopt het omgaan met diversiteit als een rode draad door het programma heen.

Locatie en uitvoerders

Idealiter voert de begeleider het totale programma voor de betreffende groep ouders uit. Dan is de kans het grootst dat alle genoemde subdoelstellingen worden behaald. Het programma is zo opgezet dat het uit te voeren is in twee bijeenkomsten van twee uur.

Desondanks zal het niet altijd mogelijk zijn twee bijeenkomsten te organiseren. In dat geval zijn de volgende opties mogelijk:

- . De begeleider gaat van tevoren na wat de behoeften van de ouders zijn, om op grond daarvan te bepalen op welke subdoelstellingen hij/zij zich zal richten en de daarbij behorende werkvormen te kiezen. In dit geval kunnen alleen de geselecteerde subdoelstellingen behaald worden.
- . Een minimumvariant: een bijeenkomst van twee uur, waarbij aandacht besteed wordt aan subdoelstellingen op alle drie de niveaus (attitude, kennis en eigen-effectiviteit/vaardigheden). De minimumvariant voor ouders met jonge kinderen (0-12 jaar) is iets anders dan die voor ouders met wat oudere kinderen (12-18 jaar). Dit omdat de informatiebehoefte en onzekerheden van deze groepen enigszins verschillend zijn.

Minimumvariant voor ouders met kinderen in de leeftijd van 0-12 jaar

- . Kennismaken
- . Wat is seksuele opvoeding? (gericht op attitude, subdoelstellingen 1a en 1b)
- . Seksuele ontwikkeling 0-12 jaar (gericht op kennis, subdoelstelling 2a)
- . Oké, Niet oké? (gericht op kennis, subdoelstelling 2b en vaardigheden, subdoelstelling 3c)
- . Afsluiting

Minimumvariant voor ouders met kinderen in de leeftijd van 12-18 jaar

- . Kennismaken
- . Wat is seksuele opvoeding? (gericht op attitude, subdoelstellingen 1a en 1b)
- . Seksuele ontwikkeling 12-18 jaar (gericht op kennis, subdoelstelling 2a)
- . Zelf in gesprek gaan met je kind (gericht op vaardigheden, subdoelstelling 3b)

In de handleiding is ook aandacht voor het organiseren en het begeleiden van groepsbijeenkomsten, het omgaan met diversiteit en het werven van ouders.

Locatie

De eerdere versie van Opgroeien met liefde (zie 2.4 Ontwikkelgeschiedenis) werd afgenomen door GGD'en, Centra voor Jeugd en Gezin (Centra voor Opvoedingsondersteuning), Jeugdzorginstellingen en MEE's.

Er is geen compleet beeld van de schaal en de manier waarop de interventie wordt uitgevoerd. De evaluatie van Lijkwan (2010) geeft hier een beperkte indicatie van.

De handleiding Opgroeien met liefde alleen verkrijgbaar is voor mensen die deelnemen aan de training 'In gesprek met ouders'. Deze training en de bijbehorende handleiding wordt aangeboden en onder de aandacht gebracht via websites, nieuwsbrieven en thema-bijeenkomsten van Rutgers WPF (zie ook Implementatie).

Inhoud van de interventie

Onder 'aanpak' is aangegeven wat de inhoud is van de twee programma's, welke werkvormen worden gebruikt en op welke doelstelling(en) deze zich richten.

Een paar voorbeelden van werkvormen:

Attitude

In de werkvorm 'Wat is seksuele opvoeding?' worden ouders stellingen voorgelegd, die een bepaalde (onjuiste) opvatting over seksuele opvoeding vertegenwoordigt.

Voorbeelden van stellingen:

- Als je te vroeg met je kinderen over seks praat, gaan ze het eerder doen. (ouders van 12- en 12+)
- Je hoeft een puber niets meer te vertellen. Die weet alles al. (ouders van 12+)

Vervolgens geven de ouders aan of ze het eens of oneens zijn met de stelling. De begeleider geeft vervolgens toelichting op de stelling en kan eventuele onjuiste opvattingen corrigeren.

Kennis

Voor het subdoel 'kennis over de seksuele ontwikkeling' is de werkvorm 'Seksuele ontwikkeling opgenomen'. Voor ouders met kinderen onder de 12 jaar is als vorm gekozen voor een groepsopdracht. In de opdracht moeten ouders plaatjes over de seksuele ontwikkeling leggen bij de bijbehorende leeftijd/ontwikkelingsfase van kinderen. Daarna geeft de begeleider aan wat de goede volgorde is samen met aanvullende informatie over de seksuele ontwikkeling van kinderen in de leeftijd van 0-12 jaar. Voor ouders met kinderen van 12 jaar en ouder is gekozen voor een kennisquiz. In de quiz moeten ouders bij uitspraken over de seksuele ontwikkeling aangeven of deze juist of onjuist zijn. Vervolgens geeft de begeleider het juiste antwoord, ook weer met aanvullende informatie over de seksuele ontwikkeling van kinderen in de leeftijd van 12-18 jaar.

Eigen-effectiviteit/vaardigheden

Voor het subdoel 'ouders hebben er vertrouwen in dat zij zelf een gesprek met hun kind kunnen aangaan' is de werkvorm 'Zelf in gesprek gaan met je kind opgenomen'. Ouders met kinderen van 0-12 jaar bespreken in deze werkvorm in kleine groepjes voorbeeldsituaties, waarbij zij samen bedenken hoe zij het gesprek met het kind zouden kunnen beginnen. Hetgeen zij bedacht hebben, voeren zij uit een rollenspel. Daarna krijgen de andere ouders de gelegenheid om daarop te reageren. In de werkvorm voor ouders met kinderen in de leeftijd van 12 jaar en ouder wordt gebruik gemaakt van voorbeeld filmpjes op www.uwkindenseks.nl (in plaats van voorbeeldsituaties).

2.4 Ontwikkelgeschiedenis

Betrokkenheid doelgroep

In 2006 hebben de toenmalige Rutgers Nisso Groep en het NIGZ de handleiding 'Seksualiteit en opvoeding' ontwikkeld ten behoeve van groepsbijeenkomsten voor Marokkaanse en Turkse moeders. De conceptversie van de handleiding is getest in een Marokkaanse en een Turkse moedergroep. Deze werden begeleid door een Marokkaanse en een Turkse voorlichtster. De conceptversie is ook voorgelegd aan een aantal Vetc-ers (voorlichters eigen taal en cultuur). Op basis van de bevindingen en de commentaren is de handleiding bijgesteld.

In 2008 is er voor gekozen om de handleiding uit te breiden tot een ondersteuningspakket op het gebied van seksuele opvoeding dat bruikbaar is voor een bredere groep ouders. Dit omdat er ook bij andere ouders behoefte bleek te bestaan aan ondersteuning bij en informatie rondom seksuele opvoeding. De handleiding kreeg ook een nieuwe naam: 'Opgroeien met liefde'. Bij deze doorontwikkeling is de intermediaire doelgroep betrokken, d.w.z. professionals op het gebied van opvoedingsondersteuning, en meer specifiek op het gebied van seksuele opvoeding. In een latere fase zijn ook degenen die gebruik maakten van de eerste versie van 'Opgroeien met liefde', bevraagd over hun ervaringen met het materiaal. Ook is een klein aantal -autochtone en allochtone-ouders bevraagd over wat zij vonden van de cursus die zij hadden gekregen (Lijkwan, 2010).

Mede op basis van bevindingen uit het onderzoek van Lijkwan (2010) en het onderzoek van Van den Berg (2013) (zie ook 5. Onderzoeksbevindingen), maar ook op basis van nieuwe inzichten en ontwikkelingen (zoals bijvoorbeeld de ontwikkeling van het Vlaggensysteem (Frans & Franck, 2010) is in 2013 besloten de handleiding te herzien. En om de handleiding alleen nog maar aan te bieden in combinatie met een training. Dit om de programma-integriteit te verhogen. Tevens biedt een training de mogelijkheid om dieper in te gaan op het omgaan met diversiteit.

Buitenlandse interventie

De interventie is in Nederland ontwikkeld.

2.5 Vergelijkbare interventies

In Nederland uitgevoerd

Mi tesoro: themapakket "Mi no tin niedu" - Seksuele ontwikkeling en opvoeding. Het is niet bekend of de interventie nog verkrijgbaar is.

Beter Omgaan met Pubers (BOmp). Het NJi heeft de interventie uit het aanbod gehaald, omdat de interventie verouderd is.

Deze interventies zijn niet (meer) opgenomen in een van de databanken.

Overeenkomsten en verschillen

N.v.t. omdat de interventies niet (meer) zijn opgenomen in een van de databanken.

Toegevoegde waarde

De toegevoegde waarde is dat Opgroeien met liefde zich richt op in principe alle ouders, ongeacht culturele achtergrond of opleidingsniveau (in de werkvormen en de voorbeelden/situaties is daar wel rekening mee gehouden). En dat het zich richt op ouders met kinderen van 0-12 jaar en ouders met kinderen van 12-18 jaar.

3. Onderbouwing

3.1 Oorzaken

Kennis

De (door henzelf gepercipieerde) mate van kennis van ouders over onderwerpen op het gebied van seksualiteit kan van invloed zijn op de mate waarin zij over seks spreken met hun kinderen (Dilorio, Pluhar, & Belcher, 2003). Ouders hebben niet altijd voldoende kennis van de seksuele ontwikkeling om adequate seksuele opvoeding te geven (Hockenberry-Eaton, Richman, Dilorio, Rivero, & Maibach, 1996). Ouders ervaren een gebrek aan kennis over de seksuele ontwikkeling van kinderen, waardoor ze overvallen kunnen zijn door bepaald gedrag of vragen (Zwiep, 2008) of overdreven negatief reageren op seksueel gedrag (Mouthaan & Van der Vlugt, 2013). Ook vinden ze het moeilijk om te bepalen wat ze in een bepaalde leeftijdsfase aan een kind kunnen vertellen (Vermeire, 2005; Zwiep, 2008). Turkse en Marokkaanse moeders geven aan dat een gebrek aan kennis een drempel is voor het geven van seksuele opvoeding, een feit dat veroorzaakt is doordat zijzelf van huis uit nauwelijks seksuele voorlichting hebben gehad (Van Lee & Mouthaan, 2007). Zo geven de moeders aan te twifelen of ze bepaalde informatie wel kunnen geven aan een kind in een bepaalde leeftijdsfase, bijvoorbeeld als het kind vragen rondom seksualiteit stelt (Van Lee & Mouthaan, 2007).

Attitude

Uit onderzoek blijkt dat ouders vaak bepaalde onterechte veronderstellingen (beliefs) hebben over seksuele opvoeding, wat weer leidt tot een negatieve houding (attitude) t.o.v. het geven van seksuele opvoeding. Het idee dat kinderen te jong zijn om met hen over seksualiteit te praten leidt ertoe dat sommige ouders er niet over beginnen (Wilson et al., 2010). Van de ouders die zeggen niet altijd eerlijk op vragen over seksualiteit te antwoorden, geeft driekwart als reden aan hun kind daar te jong voor te vinden (De Graaf, 2013). Turkse en Marokkaanse moeders geven aan dat zij bang zijn dat praten over seksualiteit hun kinderen zal aanzetten tot seksueel gedrag, en dat dit hen belemmert om het onderwerp aan te snijden (Van Lee & Mouthaan, 2007).

Eigen-effectiviteit/vaardigheden

Onzekerheid over hoe een gesprek over seksualiteit te beginnen en uit te voeren met hun kinderen vormt een barrière voor ouders (Wilson et al., 2010). Sommige ouders geven aan dat het hun niet of slechts een beetje lukt om informatie te geven over bepaalde onderwerpen, ook al vinden ze het wel belangrijk dat hun kind hierover informatie krijgt (De Graaf, 2013). Ouders geven soms niet eerlijk antwoord op vragen over seksualiteit van hun kinderen omdat ze niet weten hoe het in begrijpelijke taal uit te leggen (De Graaf, 2013). Ouders van jonge kinderen zijn vaak onzeker over hoe realistisch en concreet ze uitleg kunnen geven over seksuele onderwerpen (Zwiep, 2008). Ook uit Amerikaans onderzoek blijkt dat ouders het idee hebben dat ze bij sommige onderwerpen op het gebied van seksuele voorlichting minder effectief zijn in het bespreken ervan dan bij andere onderwerpen (El-Shaieb & Wurtele, 2009). Uit een landelijk representatief surveyonderzoek in de V.S. bleek dat 88% van de ouders van tieners het eens was met de stelling "als het gaat om het bespreken van seks, weten ouders vaak niet wat ze moeten zeggen, hoe het te zeggen of wanneer te beginnen" (Albert, 2007). Maar de onzekerheden en moeilijkheden m.b.t. praktische opvoedvaardigheden zijn breder dan het voeren van gesprekken alleen. Het kan ook gaan om het geven van

een passende en adequate reactie wanneer een kind seksueel gedrag vertoont. Zo vinden moeders van jonge kinderen het soms lastig om in te schatten in hoeverre zij seksueel gedrag van hun kinderen moeten begrenzen (2008). Ouders reageren soms onnodig negatief op seksueel gedrag bij kinderen (Mouthaan & Van der Vlugt, 2013).

Reactie van het kind

De reactie van het kind bepaalt ook mede of een ouder in staat is een gesprek over seksualiteit te voeren. Als het kind reageert dat het alles al weet, of afwijzend of spottend reageert, zijn ouders vaak niet in staat om door te gaan ook al proberen ze het onderwerp aan te snijden (Hyde, Carney, Drennan, Butler, Lohan, & Howlett, 2010; Wilson et al., 2010).

Sociale omgeving

Turkse en Marokkaanse moeders geven aan bang te zijn voor negatieve reacties uit hun sociale omgeving als zij met hun kinderen openlijk over seksualiteit zouden praten (Van Lee & Mouthaan, 2007).

Onveranderlijke determinanten (gender, etniciteit, opleidingsniveau etc)

Een aantal achtergrondvariabelen speelt een rol bij het geven van seksuele opvoeding. Moeders spreken vaker met hun kind over seksualiteit dan vaders (Dilorio et al., 2009). Laag opgeleide ouders geven minder vaak aan dat ze met het kind over seksualiteit hebben gesproken en denken ook minder vaak dat dit hen zou lukken dan hoger opgeleide ouders (De Graaf, 2013). Gelovige ouders praten minder vaak met hun kinderen over seksualiteit, vinden informatie geven minder belangrijk, en denken minder vaak dat ze informatie kunnen geven (De Graaf, 2013). Ook etniciteit speelt een rol. Ouders van Marokkaanse of Turkse afkomst scoren vergeleken met andere ouders relatief laag wat betreft het bespreken van seksualiteit, het beantwoorden van vragen en de inschatting dat ze informatie kunnen geven die ze belangrijk vinden (De Graaf, 2013). Daarnaast geven ouders van Surinaamse en Antilliaanse afkomst ook minder vaak aan dat ze altijd eerlijk antwoord geven op een vraag over seksualiteit en relaties (De Graaf, 2013). Ook in Amerikaans onderzoek kwam etniciteit als determinant naar voren; ouders van Aziatische afkomst bespraken seksualiteit met hun kind pas op een latere leeftijd dan andere ouders (El-Shaieb & Wurtele, 2009).

3.2 Aan te pakken factoren

Opgroeien met liefde richt zich op de determinanten attituden, kennis en eigen-effectiviteit; de andere relevante determinanten zijn namelijk niet te beïnvloeden (zoals achtergrondkenmerken van ouders) of zijn niet met de huidige interventie te beïnvloeden (zoals de reactie van kinderen zelf, omdat de interventie zich niet rechtstreeks op de kinderen richt).

1. De subdoelen bij attitude zijn:

- . Ouders zijn zich bewust dat seksuele opvoeding iets is voor op alle leeftijden.
- . Ouders zijn zich bewust van de beschermende werking die seksuele opvoeding kan hebben.

Attituden zijn gebaseerd op specifieke opvattingen (beliefs) t.a.v. een bepaald onderwerp (Brug, Van Assema, & Lechner, 2010). Daarom zijn deze subdoelen gericht op het beïnvloeden van opvattingen t.a.v. seksuele opvoeding. Enerzijds richten ze zich op het bijsturen van onjuiste opvattingen die ten grondslag liggen aan een negatieve houding t.o.v. het geven van seksuele opvoeding. Het gaat daarbij om de opvatting dat kinderen te jong zouden zijn om eerlijk met hen over seksualiteit te praten, en dat praten over seksualiteit kinderen zou kunnen aanzetten tot seksueel gedrag. Anderzijds richten ze zich op het aandragen van argumenten voor het belang van het geven van seksuele opvoeding; deze hebben betrekking op de positieve invloed van seksuele opvoeding op de seksuele ontwikkeling van het kind.

2. De subdoelen bij kennis zijn:

- . Ouders kennen de seksuele ontwikkeling en het gedrag dat hierbij hoort van kinderen.
- . Ouders weten het onderscheid tussen "normaal" seksueel gedrag en seksueel gedrag dat bijgestuurd dient te worden.
- . Ouders hebben kennis van welke informatie over seksualiteit in welke ontwikkelingsfasen besproken kan worden.
- . Ouders weten dat er diverse ondersteunende materialen zijn die ze kunnen gebruiken en ontvangen informatie over waar ze deze kunnen vinden.

Deze subdoelen richten zich op het gebrek aan kennis over seksuele ontwikkeling en de problemen die hieruit voort kunnen komen, zoals overvallen worden door seksueel gedrag, onzekerheid over het geven van bepaalde informatie in een bepaalde leeftijdsfase, of onnodig negatief reageren op seksueel gedrag. Het gaat hierbij dus om een gebrek aan kennis op twee terreinen: a) welke informatie in welke leeftijdsfase aan een kind kan worden overgebracht b) welk gedrag normaal of problematisch is.

3. De subdoelen bij eigen-effectiviteit/vaardigheden zijn:

- . Ouders voelen zich in staat om te reageren op vragen die kinderen hebben.
- . Ouders hebben er vertrouwen in dat zij zelf een gesprek met hun kind aan kunnen gaan en hebben hier minstens een keer me geoefend.

. Ouders hebben er vertrouwen in dat ze om kunnen gaan met normaal seksueel gedrag en seksueel gedrag dat bijgestuurd dient te worden.

Deze subdoelen richten zich op de onzekerheid die ouders ervaren over hoe zij seksuele opvoeding kunnen geven. Verwachtingen over het eigen vermogen om bepaald gedrag uit te voeren (eigen-effectiviteit/self-efficacy) zijn een belangrijke determinant van gedrag (Brug et al., 2010). Daarom is de verwachting dat het wegnemen van onzekerheden en het vergroten van het zelfvertrouwen op dit gebied ouders helpt om concreet gedrag uit te voeren dat hoort bij de seksuele opvoeding. Enerzijds gaat het daarbij om het overdragen van informatie, zowel in reactie op een vraag van een kind als pro-actief en op eigen initiatief van de ouder. Anderzijds gaat het om het adequaat reageren op problematisch gedrag.

3.3 Verantwoording

1. Om de subdoelen m.b.t. attitudes te bereiken wordt gebruik gemaakt van de methoden "specifieke overwegingen" (belief selection) en argumenten (arguments) (Bartholomew, Parcel, Gottlieb, Kok, & Fernández, 2011:327, 337). Mensen bepalen hun standpunt op basis van argumenten. Met de stellingen werkvorm 'Wat is seksuele opvoeding' sluiten we hierop aan. In de stellingen werkvorm moeten ouders aangeven of ze het eens of oneens zijn met een stelling, die een bepaalde (onjuiste) opvatting over seksuele opvoeding vertegenwoordigt. De begeleider geeft daarna toelichting op de stelling en kan eventuele onjuiste opvattingen corrigeren. Belangrijk is hierbij dat er ook nieuwe argumenten voor de doelgroep naar voren komen. De achterliggende methoden (belief selection en arguments) komen terug in de werkvorm doordat de begeleider gewenste opvattingen aandraagt of versterkt en ongewenste opvattingen verzwakt; en doordat de begeleider argumenten aandraagt waarom het geven van seksuele opvoeding een positieve invloed heeft op de ontwikkeling van het kind.

2. Voor de subdoelen m.b.t. kennis wordt gebruik gemaakt van actief leren (active learning) en feedback (Bartholomew et al., 2011:328, 329). Grondiger informatieverwerking wordt beter opgeslagen in het geheugen. Deze methoden worden gebruikt in de werkvormen Seksuele ontwikkeling, Oké, niet oké? en Wat vertel je wanneer?. Bij Seksuele ontwikkeling is voor ouders met kinderen onder de 12 jaar is als vorm gekozen voor een groepsopdracht. In de opdracht moeten ouders plaatjes over de seksuele ontwikkeling leggen bij de bijbehorende leeftijd/ontwikkelingsfase van kinderen. Voor ouders met kinderen van 12 jaar en ouder is gekozen voor een kennisquiz. In de quiz moeten ouders bij uitspraken over de seksuele ontwikkeling aangeven of deze juist of onjuist zijn. Vervolgens geeft de begeleider het juiste antwoord samen met enige aanvullende informatie. Bij Oké, Niet oké? geeft de begeleider voorbeeldsituaties waarin een kind seksueel gedrag vertoont en moeten ouders aangeven of het "oké" of "niet oké" is (in deze werkvorm zit ook een onderdeel dat zich richt op vaardigheden; zie hieronder). Bij Wat vertel je wanneer? leggen ouders kaartjes met informatie over seksualiteit bij poppetjes die voor een bepaalde leeftijdsfase staan, waarbij het erom gaat in welke leeftijdsfase bepaalde informatie gegeven kan worden. Deze werkvormen zijn gebaseerd op actief leren omdat ouders leren d.m.v. concrete activiteiten met een gericht doel. Ook speelt feedback in alle werkvormen een rol omdat de begeleider steeds voor toelichting zorgt, juiste kennis aandraagt en misvattingen bijstelt.

3. Methodes om eigen-effectiviteit te bevorderen zijn vaak ook geschikt om daadwerkelijke vaardigheden aan te leren (Bartholomew et al. 2011). Daarom hebben de methodes die wij hier noemen zowel invloed op de eigen inschatting een vaardigheid uit te kunnen voeren als op de vaardigheid zelf. Voor de subdoelen voor eigen-effectiviteit/vaardigheden wordt gebruik gemaakt van guided practice en modeling (Bartholomew et al., 2011:328, 342). Mensen leren door gedrag in een veilige situatie te kunnen oefenen met gerichte feedback en mensen leren via waarneming van anderen. De werkvormen hiervoor zijn Reageren op vragen, Zelf in gesprek gaan met met je kind en Oké-niet oké? Bij Reageren op vragen vormen de ouders duo's; elk duo krijgt kaartjes met daarop vragen over seksualiteit die een kind zou kunnen stellen. De ene ouder neemt de rol van het kind en stelt de vragen, de ander heeft de rol van de ouder en beantwoordt de vragen zoals hij/zij het met de eigen kinderen zou doen. Ook krijgt elke duo de gelegenheid om een vraag die ze zelf wel eens van hun kinderen gekregen hebben voor te leggen aan de groep. Bij de werkvorm Zelf in gesprek gaan met je kind voor ouders van kinderen tot 12 jaar bespreken ouders voorbeeldsituaties waarin een ouder met het kind een gesprek over seksualiteit moet beginnen. Vervolgens spelen ze in een rollenspel de situatie na, inclusief de reactie van de ouder. In deze werkvorm voor ouders van kinderen vanaf 12 jaar bekijken ouders de voorbeeld filmpjes over het bespreken van seksualiteit op de website uwkindenseks.nl. Hierin zit een keuzemoment waarbij ouders moeten kiezen uit drie mogelijke manieren waarop de ouder in het filmpje zou kunnen reageren; vervolgens bespreken zij of dit de juiste reactie was en hoe de ouder anders had kunnen reageren. In de werkvorm Oké, niet oké? (deel dat zich richt op vaardigheden) bespreken ouders in groepjes situaties waarin een kind seksueel gedrag vertoont, waarbij is aangegeven of het gedrag bijgestuurd moet worden en waarom. De ouders discussiëren vervolgens erover hoe zij zelf zouden omgaan met een dergelijke situatie, zowel in groepjes als plenair. Guided practice komt in deze werkvormen terug doordat ouders de gelegenheid krijgen om zelf te oefenen met het voeren van gesprekken over seksualiteit en het reageren op situaties, waarop zij dan feedback ontvangen. In effectief gebleken Amerikaanse interventies op het gebied van seksuele opvoeding (Talking Parents, Healthy Teens en REAL Men) werden ouders ook in groepen door middel van rollenspellen getraind in het praten over seksualiteit met hun kind (Eastman, Corona & Schuster, 2006; Dilorio, McCarty, Resnicow, Lehr & Denzmore, 2007; Schuster, Corona, Elliott, Kanouse, Eastman, Zhou & Klein, 2008). Modeling zit in de

werkvorm voor ouders van kinderen vanaf 12 jaar waarbij gebruik wordt gemaakt van de voorbeeld filmpjes op uwkindenseks.nl, omdat hierbij de acteurs in de filmpjes een voorbeeld geven van een mogelijke reactie.

3.4 Werkzame elementen

Inhoud

- . *Belief selection*: aandragen of versterken van gewenste opvattingen, en afzwakken van ongewenst opvattingen over seksuele opvoeding.
- . *Argumenten*: aandragen van argumenten voor het geven van seksuele opvoeding, gebaseerd op de positieve aspecten ervan.
- . *Active learning*: deelnemers doen kennis op door middel van actieve werkvormen, en krijgen feedback met de juiste kennis.
- . *Guided practice*: deelnemers oefenen in een rollenspel onder begeleiding het voeren van een gesprek met hun kind over seksualiteit, en krijgen feedback.
- . *Modeling*: ouders leren van goede voorbeelden van ouders waarmee zij zich kunnen identificeren.
- . *Groepsbijeenkomst*: effectieve interventies voor ouders maken gebruik van groepsgerichte ouderbijeenkomsten (Ince, 2013).

Uitvoering

- . Verplichte training voor de uitvoerder.

4. Uitvoering

4.1 Materialen

Opgroeien met liefde. Handleiding voor het begeleiden van ouders bij de seksuele ontwikkeling (2014). Utrecht: Rutgers WPF. NB: de handleiding is alleen te verkrijgen als men de training 'In gesprek met ouders' volgt.

In de handleiding zijn twee programma's (een voor ouders met kinderen van 0-12 jaar en een voor ouders met kinderen van 12-18 jaar) opgenomen.

In de handleiding zijn ook de hand-outs voor ouders opgenomen. Daarbij gaat het deels om bestaande brochures en informatie voor ouders, zoals de brochures De seksuele ontwikkeling van kinderen (0 tot 18 jaar) en wat ouders kunnen doen, Hoe komt die baby in je buik? (0-6 jaar) en Puber in huis! Tips voor de seksuele opvoeding van kinderen tussen 9 en 15 jaar, en een artikel uit J/M (Praten over seks. Zo doe je dat). Deels gaat het om hand-outs die zijn samengesteld op basis van informatie uit andere bronnen, zoals een lijst met boeken, brochures en websites. Verder wordt in een werkvorm ook gebruik gemaakt van filmpjes die staan op de website www.uwkindenseks.nl. Het gaat om filmpjes aan de hand waarvan ouders een gesprek kunnen oefenen.

De hand-outs voor ouders en (een deel van) de benodigdheden voor de begeleider staan op een dvd die ook is opgenomen in de handleiding.

Ouders worden over het algemeen geworven door de organisatie die Opgroeien met liefde uitvoert. In de handleiding zijn ook suggesties voor het werven van ouders opgenomen.

4.2 Type organisatie

Professionals werkzaam binnen CJG's, GGD'en, Kinderopvang en Jeugdzorginstellingen kunnen Opgroeien met liefde uitvoeren (na een eendaagse training).

4.3 Opleidingen en competenties

Opgroeien met liefde kan worden uitgevoerd door professionals die werkzaam zijn op het gebied van opvoedingsondersteuning. Voor het verkrijgen en uitvoeren van Opgroeien met liefde is het een vereiste dat de betreffende uitvoerder de eendaagse training 'In gesprek met ouders' bij Rutgers WPF heeft gevolgd. Omgaan met diversiteit loopt als een rode draad door de training heen. Zo wordt in de training regelmatig ingegaan op het feit dat je als begeleider, als professional ook een mens bent en te maken hebt met je eigen waarden en normen ten aanzien van seksualiteit. Dat deze waarden en normen niet altijd overeen hoeven te komen met de waarden en normen van de ouders die in de groep zitten of met de waarden en normen die de organisatie waar je werkt, centraal stelt. Dat dit geen probleem hoeft te zijn, als je je hier maar van bewust bent en weet welke normen en waarden je als professional dient/wilt uitstralen. Verder wordt in de voorbeelden die behandeld worden, ook steeds het culturele aspect meegenomen.

Daarnaast is het essentieel dat de uitvoerder de uitgangspunten en doelstellingen van Opgroeien met liefde onderschrijft (zie ook p. 10 van de handleiding).

4.4 Kwaliteitsbewaking

Door professionals uitleg te geven over de interventie en hen te trainen in het gebruik ervan, wordt de kans vergroot dat de professionals de interventie uitvoeren zoals bedoeld (programma-integriteit).

Om gegevens te verzamelen over de uitvoering en mogelijke noodzakelijke aanpassingen in de aanpak wordt in Opgroeien met liefde ook een suggestie gedaan voor hoe de begeleider de bijeenkomst(en) mondeling kan evalueren met de ouders.

Verder zullen we degenen die de training gevolgd hebben en met de handleiding gaan werken, na een half jaar telefonisch of per mail vragen hoe men met het materiaal heeft gewerkt.

4.5 Randvoorwaarden

In de handleiding zijn suggesties en condities opgesteld met betrekking tot de volgende organisatorische randvoorwaarden:

- Locatie die past bij de ouders en goed bereikbaar is; eventueel waar kinderopvang mogelijk is.
- Aandacht voor de promotie van de bijeenkomst(en) en de werving van de ouders.
- Alert zijn op data en tijdstippen, zoals schooltijden, vakanties en religieuze feestdagen. Of inspelen op speciale weken, zoals de Week van de Opvoeding.
- Groepsgrootte tussen de 8 en 15 deelnemers.
- Een diploma of certificaat voor sommige ouders kan stimulerend werken.

Ook met betrekking tot de begeleiding zelf worden aspecten genoemd die van belang zijn voor een goede uitvoering van de interventie:

- Veiligheid creëren
- Groepsregels afspreken
- Begeleiden van diversiteit
- Aanspreekvorm van de deelnemers

4.6 Implementatie

Eerder is reeds gezegd dat Opgroeien met liefde alleen verkrijgbaar is voor mensen die deelnemen aan de training 'In gesprek met ouders'. Deze training wordt aangeboden en onder de aandacht gebracht via websites, de webshop en nieuwsbrieven van Rutgers WPF. In deze reguliere communicatiekanalen wordt gebruik gemaakt van "suggested searchresults". Dat betekent dat mensen die aanverwante pagina's, publicaties of producten (waaronder brochures over de seksuele ontwikkeling en opvoeding die zeer goed worden afgenomen) bekijken, ook Opgroeien met liefde te zien krijgen. Tevens wordt de training opgenomen in ons bestaand trainingsaanbod.

Verder maken we voor de verschillende groepen intermediairs, ook gebruik van meer specifieke kanalen.

CJG's

De CJG's zijn een belangrijk kanaal voor opvoedondersteuning. We nemen de promotie van Opgroeien met liefde met bijbehorende training mee in een al langer lopend traject met de CJG's. In 2013 zijn interviews gehouden met een aantal CJG-medewerkers in de vier grote steden. Hieruit bleek dat de CJG's onvoldoende op de hoogte waren van onze producten, maar daarin wel geïnteresseerd waren. Er is toen besloten om een mailing te doen naar de CJG's, waarbij hen werd gevraagd of zij een kennismakingspakketje met een aantal relevante producten wilden ontvangen. Iets meer dan 90 CJG's hebben dit pakket aangevraagd en een korte vragenlijst ingevuld waarin zij hun interesse en ondersteuningsbehoeften konden aangeven. Er zal een mailing gaan naar deze CJG's om de herziene handleiding en de training onder de aandacht te brengen. Dit zal ook gebeuren tijdens een thema-bijeenkomst die wij in 2014 voor CJG's organiseren.

GGD'en en Jeugdgezondheidszorg

Via nieuwsbrieven en op symposia of congressen zullen wij de GGD'en en de Jeugdgezondheidszorg op de hoogte brengen van de herziening van Opgroeien met liefde (en de bijbehorende training)

Kinderdagopvang en Jeugdzorginstellingen

Uit de verkenning bij de kinderopvang (Mouthaan & Van de Vlucht, 2013) kwam naar voren dat ook daar de thema's seksualiteit en seksuele opvoeding erg leven. In eerste instantie willen wij, in samenspraak met het NJi, bekijken hoe wij het materiaal het beste onder de aandacht kunnen brengen bij deze organisaties. Voor de Jeugdzorg loopt momenteel een traject, waarbij ook de promotie van Opgroeien met liefde meegenomen zal worden.

4.7 Kosten

Financiële kosten

- . De kosten voor de training inclusief de handleiding Opgroeien met liefde zijn 160,- euro per persoon.
- . Er zijn kosten verbonden aan het printen van de hand-outs voor ouders.
- . Kosten voor de huur van een locatie.

Personele kosten

De voorbereiding en uitvoering van twee bijeenkomsten van twee uur zal ongeveer zes uur aan personele investering vragen (vier uur uitvoering en twee uur voorbereiding). Daarnaast kost het deelnemen aan de training acht uur.

Het benodigd aantal uren in verband met het werven van deelnemers voor de bijeenkomsten zal afhankelijk zijn van de setting en het contact dat de organisatie al heeft met de beoogde groep.

5. Onderzoek naar praktijkervaringen

De bijeenkomsten zoals beschreven in deze beschrijving zijn mede tot stand gekomen naar aanleiding van twee onderzoeken naar de uitvoering van de eerste versie Opgroeien met Liefde.

Lijkwan (2010) is een masterscriptie waarin verslag wordt gedaan van een evaluatieonderzoek naar de praktische uitvoerbaarheid van Opgroeien met liefde (de eerste versie). Daarvoor werden 13 professionals geïnterviewd die gebruik maakten van de handleiding. Ook werden 9 vragenlijsten afgenomen bij deelnemers aan Opgroeien met liefde, en werd er 1 bijeenkomst geobserveerd. Uit het onderzoek bleek dat de onderdelen "seksuele opvoeding van je kind", "puberteit", "omgaan met vragen van je kind", "eigen seksuele opvoeding" en "seksuele ontwikkelingsfasen" het meest gebruikt werden. De extra onderdelen uit de handleiding: "tienerzwangerschappen", "internet en MSN", "over de grens: van onschuldig spel tot seksueel misbruik en loverboys" en de lijst moet boeken, websites en adressen, werden het minst gebruikt. Uit de vragenlijsten van zowel de professionals als ouders kwam naar voren dat zij over het algemeen tevreden waren over de inhoud van de handleiding en de inhoud van de bijeenkomsten. Deze onderdelen werden allemaal met een ruim voldoende beoordeeld. Wel merkten de professionals op dat de aandacht voor ouders uit andere culturen zou moeten worden uitgebreid. Een professional miste voldoende aandacht voor het aanleren van vaardigheden. Meerdere professionals misten een wervingsfolder met daarin kort de inhoud van Opgroeien met liefde, om de cursus te promoten. Ouders beoordeelden de onderdelen "Puberteit", "Wat vertel je wanneer" en "Omgaan met vragen van je kind" het hoogst. Ouders gaven aan na afloop van de bijeenkomsten meer te weten over de seksuele ontwikkeling van hun kind en beter te weten wat hun rol is in de seksuele opvoeding van hun kind. Wel wilden sommige ouders meer voorbeelden van hoe je een gesprek over seksualiteit kunt voeren. Uit de observaties bleek dat de onderdelen langer duurden dan in de handleiding was beschreven. Ook werden er in totaal maar twee bijeenkomsten uitgevoerd in plaats van drie. Er was een veilige sfeer tijdens de bijeenkomsten, waardoor ouders zich vrij voelden om over hun eigen ervaringen te vertellen.

Van den Berg (2013) heeft een inhoudsanalyse gemaakt van Opgroeien met liefde (de eerste versie). Daarnaast heeft zij etnografisch materiaal verzameld door deel te nemen aan een aantal bijeenkomsten waarin werd gewerkt met Opgroeien met liefde. Zij trekt onder meer de volgende conclusies: 1) de begeleiders van de bijeenkomsten waarbij zij aanwezig was, wilden expertise brengen en toch gelijk zijn aan de ouders; deze doorleefdheid van egalitair gezag maakte de boodschap krachtig, 2) begeleiders communiceerden wel eens iets anders naar ouders dan in Opgroeien met liefde wordt aangegeven of bedoeld, 3) in de handleiding Opgroeien met liefde worden problemen met de seksuele opvoeding en er niet over praten -volgens de onderzoekster- primair gelokaliseerd in groepen ouders met een lager opleidingsniveau en een 'andere' etnische en culturele achtergrond. Volgens haar wordt dit idee geloofwaardig door de deelnemers aan de bijeenkomsten die 'zonder blozen deelnamen aan de discussies over seks'.

6. Onderzoek naar effectiviteit

7. Overige informatie

7.1 Ontwikkeld door

Mevr. I. Mouthaan

Postbus 9022

3506 GA

Utrecht

i.mouthaan@rutgerswpf.nl

030 232 98 48

8. Aangehaalde literatuur

Albert, B. (2007). *With One Voice: America's Adults and Teens Sound Off About Teen Pregnancy*. Washington, DC: National Campaign to Prevent Teen Pregnancy.

Aspy, C. B., Vesely, S. K., Oman, R. F., Rodine, S., Marshall, L., & McLeroy, 2007. Parental communication and youth sexual behaviour. *Journal of Adolescence*, 30, 449-466.

Barone, N. M., & Wiederman, M. W. (1997). Young women's sexuality as a function of perceptions of maternal sexual

communication during childhood. *Journal of Sex Education and Therapy*, 22, 33-38.

Bartholomew, L.K., Parcel, G.S., Kok, G., Gottlieb, N.H., & Fernández, M.E. (2011). *Planning health promotion programs: An Intervention Mapping approach*. San Francisco: Jossey-Bass.

Berg, M. van den (2013). Praten zonder blozen. Vertalingen van 'normale' seks in seksonderwijs voor ouders. *Sociologie*, 9, 257-275.

Brug, J., Assema, P. van, & Lechner, L. (2010). *Gezondheidsvoorlichting en gedragsverandering: Een planmatige aanpak*, 7e druk. Assen: Van Gorcum.

Dilorio, C., McCarty, F., Resnicow, K., Lehr, S., & Denzmore, P. (2007). REAL Men: A Group-Randomized Trial of a HIV Prevention Intervention for Adolescent Boys. *American Journal of Public Health*, 97, 1084-9.

Dilorio, C., Pluhar, E., & Belcher, L. (2003) Parent-child communication about sexuality: a review of the literature from 1980 to 2002. *Journal of HIV/AIDS Prevention and Education for Adolescents and Children*, 5, 7-32.

Doef, S. van der (2007). *Kleine mensen, grote gevoelens: De seksuele opvoeding van kinderen*. Amsterdam: Ploegsma.

Dyson, S., & Smith, E. (2012) 'There are lots of different kinds of normal': families and sex education - styles, approaches and concerns. *Sex Education: Sexuality, Society and Learning*, 12, 219-229.

Eastman, K., Corona, R., & Schuster, M. (2006). Talking parents, healthy teens: a worksite based program for parents to promote adolescent sexual health. *Preventing Chronic Disease*, 3, 1-10.

El-Shaieb, M., & Wurtele, S.K. (2009). Parents plan to discuss sexuality with their young children. *American Journal of Sexuality Education*, 4, 103-115.

Frans, E., & Franck, T. (2010). *Vluggensysteem. Praten met kinderen en jongeren over seks en seksueel grensoverschrijdend gedrag*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.

Graaf, H. de (2007). *De rol van ouders in de seksuele ontwikkeling. Een literatuurstudie*. Utrecht: Rutgers Nisso Groep.

Graaf, H. de (2010). *Parenting and adolescents' sexual health*. Delft: Eburon (proefschrift Universiteit Utrecht)

Graaf, H. de, Meijer, S., Poelman, J., & Vanwesenbeeck, I. (2005). *Seks onder je 25e: Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2005*. Delft: Eburon.

Graaf, H. de, Kruijer, H., van Acker, J., & Meijer, S. (2012). *Seks onder je 25e: Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2012*. Delft: Eburon.

Graaf, H. de (2013). Bloemetjes en bijtjes of zaadjes en eitjes? (Opvattingen over) seksuele opvoeding in Nederland. *Pedagogiek*, 33, 21-36.

Hockenberry-Eaton, M., Richman, M.J., Dilorio, C., Rivero, T., & Maibach, E. (1996). Mother and adolescent knowledge of sexual development: The effects of gender, age, and sexual experience. *Adolescence*, 31, 35-47.

Hutchinson, M. K., Jemmott, J. B., Sweet Jemmott, L., Braverman, P., & Fong, G. T. (2003). The role of mother-daughter sexual risk communication in reducing sexual risk behaviors among urban adolescent females: A prospective study. *Journal of Adolescent Health*, 33, 98-107.

Hyde, A., Carney, M., Drennan, J., Butler, M., Lohan, M. & Howlett, E. (2010) The silent treatment: parents' narratives of sexuality education with young people, *Culture, Health & Sexuality*, 12, 359-371.

Ince, D. (2013). *Wat werkt in opvoedingsondersteuning?* Utrecht: Nederlands Jeugd Instituut.

Kirby, D. (2008). Editorial: Communication between children and parents about sex : Could be improved by programmes in the workplace. *BMJ*, 337, 244-245.

Lee, L. van, & Mouthaan, I. (2007). Ouders en de seksuele opvoeding van kinderen: Marokkaanse en Turkse moeders aan het woord. *Tijdschrift voor seksuologie*, 31, 3-10.

Lijkwan, F.A. (2010). *Begeleiding seksuele opvoeding: wat werkt? Een evaluatieonderzoek naar de theoretische effectiviteit en de praktische uitvoerbaarheid van de cursus "Opgroeien met liefde"*. Masterscriptie Opvoedingsondersteuning. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam. Pedagogische en Onderwijskundige Wetenschappen.

Miller, K. S., Levin, M. L., Whitaker, D. J., & Xu, X. (1998). Patterns of condom use among adolescents: The impact of mother-adolescent communication. *American Journal of Public Health*, 88, 1542-1544.

Mouthaan, I., & Vlugt, I. van der (2013). *Verkenning kansen en mogelijkheden voor ontwikkeling visie en beleid seksualiteit in de kinderopvang (kinderdagverblijven en buitenschoolse opvang)*. Utrecht: Rutgers WPF.

Schalet, A. T. (2011). *Not under my roof: Parents, teens, and the culture of sex*. Chicago: University of Chicago.

Schuster, M.A., Corona, R., Elliot, M.N., Kanouse, D.E., Eastman, K.L., Zhou, A.J. et al. (2008). Evaluation of Talking Parents, Healty Teens, a new worksite based parenting program to promote parent-adolescent communication about sexual health: randomized controlled trial. *BMJ*, 337:a308, doi:10.1136/bmj.39609.657581.25 (Online First)

Sionéan, C., DiClemente, R. J., Wingood, G. M., Crosby, R., Cobb, B. K., Harrington, K., Davies, S. L., Hook, E. W. III, & Oh, M. K. (2002) Psychosocial and behavioral correlates of refusing unwanted sex among African-American adolescent females. *Journal of Adolescent Health*, 30, p. 55-63.

Thompson, S. (1990). Putting a big thing into a little hole: Teenage girls accounts of sexual initiation. *Journal of Sex Research*, 27, p. 341-361.

Vermeire, K. (2005). *Kwalitatief onderzoek bij ouders naar de ondersteuningsbehoeften bij de relationele en seksuele vorming*

van hun kinderen. Antwerpen/Gent: Sensoa.

WHO Europe & BZgA (2010). Standards for Sexuality Education in Europe: A framework for policy makers, educational and health authorities and specialists. Keulen: Federal Centre for Health Education (BZgA).

Wilson, E. K., Dalberth, B. T., Koo, H. P., & Gard, J. C. (2010). Parents' perspectives on talking to preteenage children about sex. *Perspectives on Sexual and Reproductive Health*, 42, 56-63.

Zwiep, C. S. (2008). *De seksuele opvoeding van jonge kinderen. Ervaringen van moeders en leidsters*. Amsterdam: Kind&Zo.

Samenwerking erkenningstraject

Het erkenningstraject wordt in samenwerking uitgevoerd door het Nederlands Jeugdinstituut (NJI), het RIVM Centrum Gezond Leven (CGL), het Nederlands Centrum Jeugdgezondheid (NCJ), het Nederlands Instituut voor Sport en Bewegen (NISB) en MOVISIE. Door samen te werken aan het beoordelen van interventies volgens eenduidige criteria streven wij naar kwaliteitsverbetering in de betrokken werkvelden.

